

PAR JOHANA TEODORA BĒRENTA „TĀ DIEVA KALPA MĀRTIŅA LUTERA MAZO KATĶISMI..“ (1852)

Dzintra Paegle

Latvijas Universitāte

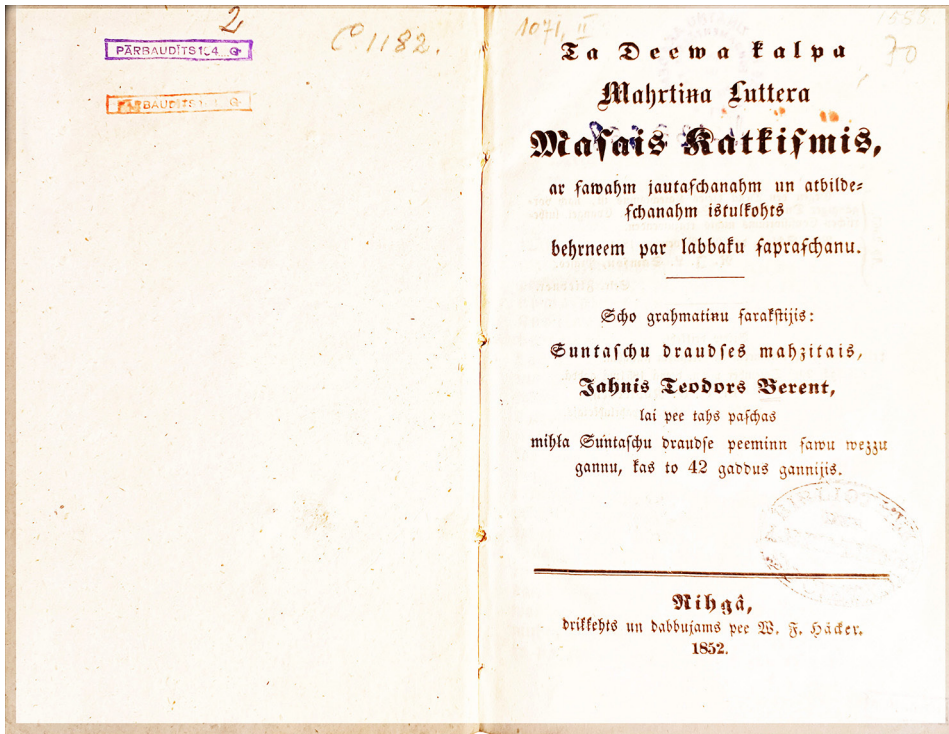
Anotācija. Šajā rakstā analizēts J. T. Bērenta katehisms „Ta Deewa kalpa Mahrtriņa Luttera Mafais Katkifmis“ (Rīga, 1852). Katķisma valoda atspoguļo 19. gs. vidus latviešu luterāņu baznīcas valodu, ko veidojuši vācu mācītāji. Tāpēc bieži manāma vācu valodas ietekme. Tekstā atrodamas dažas vecākas latviešu valodas formas, tāpat arī vecāks leksikas slānis, ko mūsdienās nelieto. Atsevišķu vārdu lietošanā vērojams Vidzemes vidus izlokšņu, arī Kurzemes tāmnieku un rietumu izlokšņu iespaids. Daudzas vārdu gramatisko formu lietošanas nekoncekvences liecina, ka latviešu valoda vēl nav pilnībā normēta. Vienlaikus J. T. Bērenta katehisms ir latviešu kultūras un valodas vēstures avots.

Atslēgvārdi: Johans Teodors Bērents; „Tā Dieva kalpa Mārtriņa Lutera Mazais Katķisms“; 19. gadsimts; latviešu valodas vēsture; valodu kontakti.

Keywords: Johann Theodor Berent; „Tā Dieva kalpa Mārtriņa Lutera Mazais Katķisms“; the 19th century; history of Latvian; language contacts.

1. Ievads

1852. gadā iznācis *Ta Deewa kalpa Mahrtriņa Luttera Mafais Katkifmis, ar fawahm jautafchanahm un atbildefchanahm istulkohts behrneem par labbaku faprafchanu. Scho grahmatiņu farakstijis Suntafchu draudfes mahzitaish Jahnis Teodors Berent, lai pee tahs pafchas miħļa Suntafchu draudfe peeminn fawu wezzu gannu, kas to 42 gaddus gannijis.* Johans Teodors Bērents (*Johann Theodor Berent*, 1784–1866) jau 1850. gada 26. martā



1. attēls. Grāmatas „Tā Dieva kalpa Mārtiņa Lutera Mazais Katķisms.” (Rīga, 1852) titullapa

savu amatu Suntažu draudzē nodod Emīlam Lopenovem (*Emil von Lopenowe*, 1820–1897) (DI 1850) un pārceļas dzīvot uz Rīgu, bet sevi joprojām uzskata par piederīgu Suntažu draudzei. Viņš piederību latviešiem apliecina, savu vārdu Johans šajā grāmatīņā pārdēvējot par Jāni, resp., *Jahnis Teodors Berent*.

Bērents pēc studijām Tērbatā, no 1808. gada 11. novembra līdz 1850. gada martam, pilnu darba mūžu nokalpo par mācītāju Suntažu draudzē. Suntažu draudze 1808. gadā ir patikama darba vieta, jo tur 1782. gadā pēc Kristofa Hāberlanda (*Cristoph Haberland*, 1750–1803) projekta uzcelta jauna luterāņu mūra baznīca, iepriekšējās bijušas no koka. 10 gadu pēc baznīcas uzcelšanas to uzzīmējis Johans Kristofs Broce (*Johann Cristoph Brotze*, 1742–1823). Hāberlanda projektētā baznīca Suntažos vēl šobrīd veido kultūrvēsturisko ainavu.

Mācītājmuiža jeb pastorāts Suntažos dibināts 17. gs. 30. gados, kad tur kalpo luterāņu mācītājs Salomons Guberts (*Salomon Gubert*, ?–1653), kurš Suntažu draudzē bijis mācītājs no 1636. līdz 1653. gadam.

Pastorāts uz kalpošanas laiku ir nodots mācītāja īpašumā, tā ir baznīcas zeme ar dzīvojamo ēku, saimniecības ēkām un zemnieku saimniecībām. Pirmajā Suntažu pastorātā bijušas četras zemnieku saimniecības, Bērenta laikā mācītājmuižā bijušas sešas zemnieku saimniecības. Mācītājam, tāpat kā muižniekam, bija tiesības ievākt nodevas, pieprasīt kļaušas, zemnieki bija beztiesiski.

Viens no luterāņu mācītāja pienākumiem ir rūpēties, lai bērni mācētu lasīt, prastu piecus katehisma gabalus (Vičs 1923[1992]: 71) un dziedāt baznīcas dziesmas. Mācītāja darbs un bērnu katehisma gabalu zināšanu un lasītprasmes rezultāti tiek vērtēti baznīcu vizitācijās.

Suntažu draudzē jau pirms Bērenta ir bijuši mācītāji, kas rūpējušies par latviešu bērnu izglītību. Pēc skolu vēstures pētnieka Aleksandra Viča datiem, jau 1726. gadā Suntažos ir bijusi skola (Vičs 1923[1992]: 38), bet 1736. gada revīzijā ir ziņas, ka pēdējos gados bērnu skolā gan nav bijis, taču vairākās mājās, kā „Meldeross“, „Vampēs“, zemnieki paši mācot bērnus lasīt (Vičs 1923[1992]: 155). Parasti tā laika skolās ir maz bērnu, 1–4 vai 10, viņi mācās boksterēt, tad lasa un labākajā gadījumā mācās arī dziedāt, par mācību grāmatām izmanto katehismu un Jauno Derību (Vičs 1923[1992]: 64).

1766. gadā Suntažu draudzē ir skolas māja, bet bērnu zināšanas pavājas (Vičs 1923[1992]: 94). 1780. gadā par lasītprasmi šādas ziņas: lasītpratēji bērni un pieaugušie – 976, nepratēji – 745 (Vičs 1923[1992]: 141).

Par izglītību labi rūpējies Suntažu mācītājs Johans Jakobs Harders (*Johann Jacob Harder*, 1734–1775, Suntažos 1759–1771). Ir saglabājis viņa rakstītais skolas bērnu saraksts ar 308 bērniem, kas no 1765. līdz 1769. gadam ir mācījušies lasīt (LVVA 1769: 53–54). Suntažu mācītāja Frīdriha Vilhelma Blūmes (*Friedrich Wilhelm Blume*, 1734–1795, kurš kalpojis Suntažos no 1772. līdz 1795. gadam) 1784. gada 4. janvāra atskaitē varam lasīt, ka visā Suntažu draudzē veikli un skaidri (*fertig und rein*) lasa 352 bērni līdz 15 gadu vecumam, bet 556 – vecāki par 16 gadiem, maz lasa 52 bērni līdz 15 gadu vecumam, bet slikti lasa 497, kas vecāki par 16 gadiem. Katehismu labi pārzina 138 bērni līdz 15 gadiem, bet 963 – tie, kas vecāki par 16 gadiem. Nemaz katehismu nepārzina 156 bērni līdz 15 gadiem un 101, kas vecāki par 16 gadiem (LVVA 1784: 73–74). 1800. gadā draudzē lasītpratēji līdz 15 gadiem uzrādīti 213, bet vecāki par 16 gadiem – 636, tomēr ir liels skaits lasītnepratēju, pavisam – 1678 (Vičs 1923[1992]: 191).

Par mācītāja Bērenta panākumiem lasītprasmes pārbaudē 1840. gadā Suntažos ziņo laikraksts „Tas Latviešu Draugs“ (TLD 1840). Suntainieki priecājas, ka mācītājs atkal apraudzījis viņu bērnus un tos pārklājis. Mazs pulciņš gan – vairāk ne, kā: *peezifimts diwi defmits lihdf diwi*, [domājams, 518], no tiem krietni lasītāji 93, bet tādi, kas lasot kļūdās: *bij trihsfimts aſtoņdemits lihdf aſtoņi* [domājams, 372]; [...] *tahdu, kas par kaunu wezzakeem un preekſchneekeem, un par kruftu mahzitamam, jo teem laffifchana eet, kâ pa zelmeem, bij 38; bet diwi ween, kas puhleti deewsgan – weens no teem nahburga mahzitamam arr' jau bijis rohkâ – un ko newarr un newarr eelaufiht.*

Laikrakstā „Tas Latviešu Draugs“ šo ziņu autors parakstījies kā L.....g, iespējams, tas ir bijis Biržu mācītājs Jākobs Lundbergs (*Jacob Lundberg*, 1782–1858), kas rakstījis šim laikrakstam arī par skolu dzīvi (par to Frīde 2003: 382).

Bērents ir sagatavojis šo mācību līdzekli māj mācībai, lai bērni un viņu vecāki labāk mācētu lasīt un izprastu lasīto katehismu. Informāciju par grāmatiņas iznākšanu

sniedz arī „Latviešu Avīzes“. Tajās līdz ar grāmatas nosaukumu ir pārpublicēti arī grāmatiņas priekšvārdi un norādīts grāmatiņas apjoms – 66 mazas puslapas (LA 1853).

Bērenta sastādītās grāmatiņas izdevumā ir haotiska lappušu numerācija, pirmās piecas lappuses numurētas ar romiešu cipariem, uzrādot ciparus IV un V, tad septiņpadsmit lappuses ir bez numerācijas, tās šeit citātos atzīmētas ar 0₁ līdz 0₁₇, tad atsākas numerācija no 8. līdz 66. lappusei ar arābu cipariem.

2. J. T. Bērenta sastādītā „Mazā Katķisma“ saturs

Iepazīstoties ar Bērenta „Mārtiņa Lutera Mazo Katķismi“ [turpmāk tekstā – *Katķisms*], varam gūt priekšstatu par reliģijas mācības interpretāciju latviešu zemniekiem 19. gs. vidū, mācītāja attieksmi pret mācāmiem, mācīšanas veidu un mācītāja latviešu valodu.

Priekšvārdos ar uzrunu „mīļi tēvi un mātes, mīļi maizes tēvi un maizes mātes“ Bērents izskaidro, kāpēc šī kabatas lieluma grāmatiņa „Mazais Katķisms“ ir tapusi. Galvenais uzdevums – lai bērni izprastu Dieva mācību, ne tikai prastu noskaitīt dievvārdus no galvas: „vai saprotat to, ko no galvas mācījūšies, un tiem būs jāatbild: maz gan vien protam“ (IV). Tā Bērents cenšas īstenot M. Lutera atziņu, ka katram cilvēkam pašam jālasa svētie raksti, tie jāizprot, mācītājs ir tikai starpnieks.

Bērents dod metodiskus norādījumus, kā būtu jāstrādā ar grāmatiņu: mājās ir jābūt divām šādām grāmatiņām, un mācībām jānotiek divatā, pieaugušais lasa priekšā jautājumus, kas ar cipariem atzīmēti, un bērni – atbildes, neatzīmēto tekstu.

Tà nu ņemmeet pa gabbaleem to grahmatiņu zauri. Weenu deenu woi wakkaru ņemmeet kahdu pahri baušļu, kamehr wiffi desmits baušļi islaŕffiti; tad tohs tizzibas lohzeķļus, pa weenam, un tà deenu no deenas woi wakkaru no wakkara, wiffu zauru ņemu, no Mahrŕiņeem, lihdf kamehr mahzитайs nahk behrnus pahrklaufit. [...] Kad nu tà darriŕfeet ar fcho grahmatiņu, tad Juhs paŕchi, miħlee, un juhfū behrni jo deenas jo dŕiļļaki ispratiŕfeet un zeeniht zeeniŕfeet, miħleht miħleħfeet ŕawu katķiŕmi, kas lihdfinajams klehti, kur daudf apzirķnes, wiffas pilnas ar to maiŕi, kas pee=ehdina us muħŕchigu dŕihwoŕchanu, un daudf tihnes, wiffas pilnas ŕelta glihtumu, ar ko dweħfeli isgrefnoht us ta Jehra kahŕfahm. (V)

Katķismā vairākās nodaļās ar jautājumiem un atbildēm izstāstīti desmit Dieva baušļi, trīs ticības locekļi, svētā lūgšana jeb tēvreize, kristīšanas un svētā vakarēdiena rituāls un tā jēga. Beigās ir *riesteris* ‘reģistrs’, *kas usrahda tohs biħbeles perŕchus, tohs biħbeles ŕtaħŕtus un taħs dŕeeŕmas, kas ŕchinnî katķiŕmî peeŕiħmetas* (60).

Katra temata apskatam autors pievēršas trīs reizes, katru reizi padziļinot Dieva likumu izpratni: vispirms iepazīstina ar temata saturu, tad to izskaidro, bet trešo reizi pārjautā, kā tu pats esi *turrejis* ‘ievērojis’ *bausļus*, kā izpratis pasaules radīšanu, Jēzus Kristus stāstu un cilvēku pestīšanu, svēto lūgšanu jeb tēvreizi, ticības apliecinājumu ar kristīšanu un svēto vakarēdienu.

Bērents pārrunās apraksta baušļu ievērošanu jeb baušļu turēšanu, un gandrīz vienmēr paredzamā atbilde ir negatīva, bauslis ir pārkāpts. Un secinājums ir šāds:

Ak tawu leelu grehzineeku! Jo woi naw teesa, ka tu grehkojis prett wiffieem Deewa baufl̥eem? Teeḡa gan un taisniba, ka eḡmu nofeedḡees prett Deewu ar daudḡ un leeleeem grehkiem. Un ko tu gan pelnijiis ar sḡahdeem ḡaweem grehkeem? Deewa duḡmibu un eenaidibu, to laizigu nahwi un muḡḡchigu paḡuḡchanu. (19–20)

Līdzīgā veidā skaidrots arī ticības apliecinājums un tēvreize.

IV un V mācības gabals (0₁₀–0₁₃, 48–59) stāsta, kas ir svēta kristība un kas ir svētais vakarēdiens. Tajos abos izmantots sakraments. Aplūkots *kriḡtibas ḡakraments* un *ḡwehta wakkarehdeena ḡakraments*, izskaidrots, ko nozīmē *sakraments*. Kristībās izmanto siltu ūdeni, *redḡamu fiḡmi* [...], *kas zaur Deewa paḡehleḡḡchanu ḡpeḡzinahts un ar Deewa wahrdu ḡaweenohts* (49). *Swehta wakkarehdeena redḡama fiḡme – ḡweḡtita.. maiḡe un wiḡns* (55). Svešvārdu vārdnīcā *sakraments* [vācu *Sakrament* < lat. *sacramentum* ‘svinīga saistība’] – dievkalpojuma darbība, kurā ar reālu lietu starpniecību (ūdeni, vīnu, maizi u. c.) saņem Dieva žēlastību (SV 1999: 699, 700).

Pēc IV un V mācības gabala apskata ir pielikums *No tahm debḡeḡu=walfḡibas atḡleḡḡahm* (0₁₄–0₁₆). Bērents skaidro, ka tās saņem tas, kas no grēkiem atkāpjas, tam tos grēkus piedod, un grēkus piedod mācītājs *us Kriḡtus paḡehleḡḡchanu un apḡohliḡchanu: ḡemmeet to ḡweḡtu ḡarru. Kam juḡs toḡs greḡkus paḡetiḡiḡet, teem tee paḡeḡḡti* (0₁₅). Un kas grēkus nepamet, *neklaufa, tad turri to paḡ paganu un muitineeku* (0₁₆). Tātad *debesu atslēḡas* ir grēku piedošana.

3. J. T. Bērenta „Mazā Katķisma“ latviešu valoda

Bērenta sastādītajā Katķismā ir 19. gs vidus latviešu rakstu valodas īpatnības leksikas un gramatikas lietojumā. Tā kā *katķisms* jeb katehisms ir īss kristīgās mācības izklāsts jautājumu un atbilžu formā, tajā citātos bieži izmantota 19. gs. atkārtoti izdotā Ernsta Glika (*Ernst Glück*, 1654–1705) tulkotā Bībele ar tai raksturīgo valodu, kas atstāj iespaidu arī uz 1852. gada Katķisma valodu, veidojot savdabīgu baznīcas valodu.

3.1. Leksiskās īpatnības

Bērenta Katķismā ir dažas leksikas vienības, kas mūsdienās ir pilnīgi novecojušas. Tāds ir vārds *melmeḡi* ‘ķermeḡa krustu sāpes’ (ME II 596): *kā Kriḡtus us to melmeḡu = ḡehrdḡiḡu ḡazzija* (16). Vārds *melmeḡ = sērdzigs*, pēc Pētera Šmita (1908: 68) pētījuma, ir bijis arī Glika Bībelē un citos 17. gs. rakstos.

Šmita veco vārdu sarakstā (Šmits 1908: 77) ir arī *prece* jeb *preceḡšana* ‘tirgošanās’: *Nē, tas arri ḡaḡliis, kas tuwaka naudu jeb mantu ar wiltiḡu prezzi jeb prezzefchanu ḡew dabbu* (14). Vārds iekļauts arī Kārļa Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” (ME III 384) un Pētera Vanaga pētījumā (Vanags 1999: 103).

Mūsdienās nelieto vārdu *ciekkārt* 'cik bieži, cik reizes' (ME I 393), kas atrodams Glikā Bībelē, arī šajā Katķismā: *to darrait, zeeckahrt juhs to dferreet, mannis peeminnedami* (O₁₃), kur *ciēk* = *cik*, kas vienāds ar lietuviešu *kieka, kiek* (ME I 392).

Neparasts ir vārds *cikkāds* 'daž(ne)dažāds, cik dažāds': *Zikkahds tad ļaunums?* (46), kur *cikāds* 'cik dažāds', *cikādas ābolu sugas jums ir?* (ME I 380). Bērents raksta *zikkahds* – ar diviem <k>, vai nu lai norādītu saknes *i* kā īso patskani, vai lai rādītu vārda sastāvu pēc savas izpratnes kā *cik* + *kāds*.

Katķismā ir leksēmas, to formas, nozīmes un stabili vārdu savienojumi, kas tagad uzskatāmi par novecojušiem, maz lietotiem:

aizbildināt 'minēt iemeslus kāda rīcības attaisnošanai': *Bet tev buhs to* [tuvāko] *aisbildinaht wiŕffu labbu no ta runnaht* (O₃), minēts arī mūsdienu vārdnīcās (LVV 1987: 22), bet to lieto reti;

aizzieģelēt 'aizvērt, slēgt': *lai tee fwehti rakfti nepaleek aisfeeģeleta grahmata, bet atfchķirta wiŕffem* (III);

aprusties (ME I 113, *aprust*, arī refl., -ties): *jo wairak behrni ar to* [katķismu] *apraddifees* (V);

atskaits 'pātaru un baušļu u. c. atskaitīšana mācītajam' (ME I 191): *Skaiti man pirma bauŕla atfkaitu, kas irr tas?* (8), mūsdienu vārdnīcās šā vārda nav;

atgādāties (ME I 158, 2. noz. 'atcerēties'): *Atgahdajees jel, kā pirmā bauŕli Deews ŕakka pats no ŕewis?* (17); Bērenta tekstā ar nozīmi 'atcerēties' lietots arī vārds *atminēties* (ME I 177): *atminees jel, woi ŕchohs wahrđiņus ne effi ŕkaitijis pee zitta tizzibas lohzeķļa?* (34);

cīper(es) 'cipars', sal. vācu *Ziffer*, no arab. *cifar* (nulle) (SV 1926: 16) 'skaitļa grafiskais apzīmējums': *nu Juhs behrneem laŕffifeet preeķŕchâ tahs jautafchanas, kas ar zihperehm ŕihmetas, un berhni [...] tahs neŕihmetas atbildeŕchanas* (IV);

lauzt prātu pārn. 'strauji mainīt domāšanu': *Deewam teem jalauŕfch wiņņū ļauns padohms un prahts* (40);

nikna slava 'dusmīgas, grūti paciešamas runas, ļauna aprunāšana' (ME II 744): *ka mehs ŕawu tuwaku nepateŕŕi neapmellojam, ..jeb tam kahdu niknu ŕlawu darram* (O₃);

nokaut – mūsdienu vārdnīcās *nokaut* uzrāda šaurāku nozīmi – 'nonāvēt (dzīvnieku) ar nazi' (LVV 1987: 524);

pagāns – mūsdienās 'neticīgs cilvēks, arī palaidnis'. Bērenta tulkotajā Katķismā *pagani* ir arī tirgotāji (kas nodarbojas ar *precēšanu*: *kas tuwaka naudu jeb mantu ar wiltigu prezzi jeb prezzefchanu pee ŕew dabbu* (14) un *muītinieki*, kas Senajā Romā bija nodokļu savācēji, kurus tauta neieredzēja (BTSV 2005: 97);

pakūdināt 'paskubināt' (ME III 82): *ŕawa tuwakaŕewu, ŕaimi jeb lohpus pakuhđinajam, ka teem buhs palikt un darriht, kas teem peenahkahs* (16). P. Šmits (1908: 73) šo vārdu uzskata par raksturīgu vecai valodai;

prast tiek lietots arī ar nozīmi 'saprast': *woi ŕaprohtat, to ko no galwas mahzijuŕŕhees, un teem buhs jaatbild: maf gan ween prohtam* (III–IV);

pulgotāji, pulgot, nepulgot (ME III 407, no lībiešu *p(u)olg* ‘noniecināt’): *deewifchķas mahzibas pulgotaji* (16); *Sawu tehwu un mahti[,] un fawus kungus nebuhs pulgoht jeb apkaitinaht* (11); *ka mehš to Deewa mahzibu un wiņņa wahrđus nepulgojam* (2).

Reliģijas vēsturnieks Ludvigs Adamovičs (1884–1942) raksta, ka aizguvumi no lībiešiem *kāzas, pulgot, laulāt* baznīcas valodā ienākuši jau no katoļu laikiem, kad vietējās ciltis četrus gadsimteņus bija pakļautas katoļu baznīcai. L. Adamovičs (2003) apkopojis arī citus šajā laikā radušos vārdus, kas aizgūti ar viduslejasvācu valodas starpniecību no baznīcas latīņu valodas, – *mūks, altāris, priesteris, ķesteris (šķesteris), pulkstenis, mise, upuris* un *upurēt, pātari* (pēc lūgšanas sākuma *pater noster*), *pātarus skaitīt* (pēc ‘pātaru zīlēm’), *pagāns, pāde, (pādis), prāvests, pāvests, bīskaps (bīskups), pravietis, klosteris, eņģelis, paradīze, elle*, arī *baznīckungs*.

Neparasts Bērenta Katķismā ir satura rādītāja jeb reģistra nosaukums – *riesteris: reeferis, kas usraħda tohs biħbeles perfchus, tohs biħbeles ftaħtus un tahs dfeefmas, kas fchinnī katķifmī peefihmetas* (60).

usbildēšanas, uzbildināšanas vārdi ‘runas sākumā uzrunas vārdi’: *usbildefchanas wahrđi* (07, 36); *usbildinafchanas wahrđi* – *Muhfu Tehws debbefis* (7); *uzbilst, uzbildēt, uzbildināt* (ME IV 317): *kaħpeħ Deews gribb, lai wiņņu usbildam* (36).

Bērents mācītāja amata nosaukšanai izvēlas vairākus vārdus – *mācītājs, biktstēvs, baznīcas tēvs* un *tie svēti priecas mācītāji*, resp., *mahzitaits, biktftehws, bafnizas tehws* un *tee fwehti preezas mahzitāji*.

Vārdi mēdz būt lietoti vairākās nozīmēs, arī šeit, piemēram, *loceklis*, resp., *lohzeklis*, 1. noz. ‘ķermeņa daļa’: *jeb tam maita pašchu weffelibu jeb weffelus lohzeķļus* (12); 2. noz. ‘viena no kāda veseluma sastāvdaļām, piemēram, ticības mācības daļa’: *Pirmais tizzibas lohzeklis; Otrais tizzibas lohzeklis; Trefchais tizzibas lohzeklis* (05, 22, 30, 35, 38).

Verbs *turēt* ir plaši lietots, vispirms jau izskaidrojot desmit Dieva baušļus, kur *turēt* 1. noz. ‘saglabāt noteiktu attieksmi’: *Tew nebuhs zittus fwefchus Deewus turreht preekfch manim* (manā priekšā) (0, 017); 2. noz. ‘turēt svētus, turēt godā’: *fwehtus turrram, gohdâ turram*; 3. noz. ‘ievērot’: *kas manni miħļo, un mannus bauflus turr* (4). Trešā nozīme ir burtisks tulkojums no vācu valodas, mūsdienās uzskatāma par nevēlamu. Ir konstatēts stabils vārdu savienojums *turēt labi vērā: ka lai labbi turram wehrâ, ka wiņfch tas wiřfuwarrenais* (17).

Vārds *baudīt* ‘ēst, dzert’: *kâ mums ta Kunga Jefus dahrgas meefas un affinis buhs baudiht par greħku peedohfchanu..* (54), vārdam tagad ir papildu nozīmes nianse ‘ar patīkamām sajūtām izgaršojot ēst un dzert’. Plašāk par *baudīt* (Trumpa 2021: 149–162).

Bībelē un arī Katķismā ir izplatīts vārds *miesa*, lietots vairākās nozīmēs: 1. noz. ‘cilvēka ķermenis, organisms’: *Es tizzu eekfch tofwehtu Garru [...] augfchahmzefchanu tahs meefas* (06); *luħđam wiřfu, kas pee muħfu meefas usturrefchanas un waijadfibas peeder* (42); *Eħdeens un dfehreens, ar ko meefa peeteek; Drehbes un kurpes, ar ko meefu fedf* (42). Mūsdienu valodā cilvēka ķermeņa nozīmē vārdu *miesa* parasti vairs nelieto.

Ar vārdu *miesa* Katķismā ir vairāki stabili vārdu savienojumi, piemēram, *miesa un asinis*, *miesas bēdas*, *miesa un dvēsele*, *miesas kāriba*.

miesa un asinis: vārdu savienojums Katķismā atklājas ar nozīmi 'cilvēka daba, instinkti': *Bet kas tee tahdi, kas muhs gribb kahrđinaht us ļaunu? Wels, pafaule un muhfu meefa un affinis* (45); *Deews muhs gribbetu pafargaht [..], ka wels, pafaule, un muhfu meefa un afinis muhs nepeewiļļ* (0₁₀);

miesas bēdas: *Kahdas gan tahs meefas behdas? Kad zitam useet nahwes breefmas, jeb kad zits ir nabbags, flims, kad maifes un apģehrba tam naw, tam japalihdf, ka tam nenonihkft meefa un dfihwiba* (12–13);

miesa un dvēsele 'cilvēka ķermenis un tā nemateriālā, nemirstīgā daļa': *muhs tas Debbefu=Tehws no wiffada ļauna tahs meefas un dwehfeles, mantas un gohda gribbetu atpeftiht* (0₁₀); *Zikkahds tad ļaunums? Tahs meefas un dwehfeles, mantas un gohda* (46);

miesas kāriba 'paļaušanās jutekliskām tieksmēm': *kad mums kauns un grehks ne ween wiffa meefas kahrība patti, bet arri wifs, kas us to willina un fkubina* (13–14), mūsdienu valodā nostabilizējies saliktenis *miesaskāriba*, un tas iekļauts mūsdienu vārdnīcās (LVV 1987: 481).

Bērenta Katķismā ir vairāki frazeoloģismi: *iet pie sirds – Kas waijadfigs, lai maije eet pee firds* (43), *vārdu ņemt mutē – beskaunigu wahrdu efmu muttē ņehmis* (19); *paši met, paši auž – ka jau neklahjas, ka pafchi mett un pafchi aufch* (IV); *pie rokas – Teem leelakeem behrneem lai irr Bihbele pee rohkas* (IV); *pēdīgā stundiņa – Kad muhfu pehdiga ftundiņa nahk* (46). Katķismā lietotais frazeoloģisms *mēles iznest ļaudīs* nav iekļauts „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcā“. Reizēm ir izteicieni, kurus var uzskatīt par burtiskiem tulkojumiem no vācu valodas, piemēram, *Mehs luhdfam fchinnī luhgfchanā, tafchu ar ihfeem wahrdeem fakkoht* (0₁₀), kur ar īsiem vārdiem sakot atbilst vācu *in kurzen Worten sagen*, latviešu valodā – *dažos vārdos sakot*.

3.2. Fonētika

Dažādu fonētisku īpatnību šajā Katķismā ir maz. Adjektīvs *gārds* ar tautosilabisku skaņu kopu *-ār-* saknē, kas tā laika rakstu valodā ieviesies no Kurzemes rietumu izloksnēm. Piemēram, *Us ko tew dewis aufis? Lai ar tahm klaufos wiņņa miļļus, gahrđus Deewa wahrđus* (22); *..tur maf maifes un tapatti naw gahrda* (42).

Patskaņa *i* iespraudums vīriešu dzimtes lietvārda *katķisms* vsk. nom. galotnē: *katķismis*.

Verbs *ej* rakstos atveidots kā *eij*: *Eij ar meeru* (0₁₆); arī *(ne)waijaga, waijadfigs*, daļēja *j* vokalizācija.

Par fonētisku neprecizitāti bez līdzskaņa *n* mīkstinājuma nevar uzskatīt vārdformu *ciena* vārdu savienojumā *ciena turēt*: *Tew buhs tawu tehwu un tawu mahti z e enā gohdā turreht*, Endzelīns skaidro *ciena* izcelsmi no vārda *ciens*, it sevišķi lokatīvā *ciena likt*, un *ciena* varētu būt aizgūts no krievu valodas (ME I 394–395).

Līdzīgi ir ar vārdu *biezi* gaidāmā *bieži* vietā: *un beefi tahs ja=dfeed pa mahjahm* (66), jo izloksnēs *biežs* mēdz sakrist ar *biezs* (ME I 307).

j-noteiktā mija trūkst *ē*-celma substantīva *reize* dsk. ģenitīvā: *to grahmatiņu ņemeet zauri, woi kahdu pahri reifu* (V), ja vien pamatvārds nav izlokšņu *reiza*.

Līdzskaņu asimilācija skaņu kopā *ln > ll* – *wells*, bet ne citos gadījumos, sal. *pilnam*.

Galotnē *-ais* fonētiska rakstība, kur patskanis *i* konsonantizējas par *j* – *-ais > ajs*: tas *fwehtajs*, bet citos gadījumos galotnē *j* vokalizējas par *i* aiz īsinātas galotnes *ā* resp. *a*: *mahzitais, radditais*, sal. *radditaju*, tomēr tas nav konsekventi, jo ir arī *mahzitajs* un *fwehtais Gars* (O₆).

Viens no savdabīgākajiem ir substantīvs *baufļis*, dsk. *baufļi*, resp., neno-tiek līdzskaņu grupas *sl j*-noteiktā mija, gaidāmā *baušļi* vietā ir *bausļi*. Līdzskaņa *s* mija ar š trūkst visos iederīgos locījumos: *Skaiti man pirms baufla atskaitu!* (8); *Tee defmits Deewa bauflī*; *Ko Deews fakka no wiffeem fcheem bauflēem?* (15); *Bet teem, kas manni mihlo, un mannus bauflūs turrr* (17); *Ko Deews mahza fawos fwehtos defmits bauflōs?* (O₁₇). Gļiks biežāk esot lietojis *bausls*, ģen. *bausla* (ME I 268).

3.3. Morfolģija

3.3.1. Substantīvi

3.3.1.1. Substantīvu vārddarināšana

Substantīvu darināšanā apkoposim biežāk lietotos substantīvus ar izskaņu *-ība*, *-šana*, un *-ums*.

Darinājumi ar *-ība*: *baufļiba, beedriba, breefmiba, derriba, dufmiba, dfihwiba, gohdiba, eenaidiba, ihpafchiba, kahrība(s), kristība, laulība, lehnība, leezība, mantība* ‘mantojums’, *mahzība, mihleftība, muhščiba, nenoseedfiba, netizzība, patezība, pilnība, fohdība, fwehtība, fchķihftība, taifnība, tizzība, waijadfiba, walftība, wefelība, wiltība, zerrība, fchehlaftība, debbefu=walftība* u. c.

Darinājumi ar *-šana*: *apfohlifšana, apstiprinašana, atjaunašana, atjaunošana, atftahšana*, ģen. *tahs atbildešanas, atdfimšana, atspirdinašana, atftahšana, augščahmzefšana, Deewa buhšana, domahšana(s), dferšana, dfihwošana, eekahrošana, eepreezinašana, eefpehšana, eestahdifšana, ehšana, isfamiffefšana(s), isftahstifšana, jautafšana, kalpošana, kahrđinašana, luhgšana, mafgašana, miršana, noschehlošana, nopelnifšana, pawehlešana, pafušana, pelnihšana, pestifšana, peedohšana, prezešana, raddifšana, faprafšana, fkaitifšana, fkattifšana, fwehtudarrifšana, usbildešana, usturrešana, waldifšana, zeešana(s), femmošana, fchelofšana* u. c.

Darinājumi ar *-ums*: *aukstums, brihnums, glihtums, eestahđijums, labbums, ļaunums, nopelnums, filtums, tihnums, truhkums*.

Lietots Vidzemē, reģistrēts (ME II 571) atvasinājums *mazatne*: *Kahdu Deewa luhgšanu tu jau no mazatnes mahzīees fkaitiht?* (35).

3.3.1.2. Substantīvu gramatiskās kategorijas

Šā laika rakstu valodā dažiem substantīviem ir svārstīga locījumu sistēma. Vārdam *bauslis* vsk. datīvs ar galotni *-am* kā *o*-celma substantīviem: *no ohtra baufla lihdf defmitam bauflam* (10), datīva galotne *-am* gaidāmā *-im* vietā šā celma vārdiem raksturīga Vidzemes vidus izloksnēs.

Vārdi *praviets*, *apustuls* ir ar *i* izlaidumu vsk. nom. galotnē, un tie deklinēti gan atbilstoši *o*-celmam, gan (*i*)*o*-celmam: *fwehts apuftuls Pahwuls, lasija to praweetu Efaijafu* (III)//*to fwaidijis par praweeti un augftu preefteri un ķehniņu* (26).

Bērenta veidotajā ievada tekstā *i*-celma substantīvs *klēts* vsk. datīvā ir ar galotni *-i*: *mihleht mihlehfeet fawu katķifmi, kas lihdfinajams klehti* (V). Te *klēts* vietā Vidzemes vidienes izloksnēs *i*-celmi sakrituši ar (*i*)*ē*-celmiem, resp., *klēte*, un tāpēc „dažkārt ir grūti nosakāms, vai šie *i*-celmi ir vecs mantojums vai no jauna ieradušies (no rakstu valodas)“ (Endzelīns 1938: 113).

Vārds *asins*, dsk. *asinis*, lietots bez nozīmes atšķirības tāpat kā mūsdienu valodā, vienīgi dsk. datīvā galotnē *-im* ir īss *i*: *Wels, pafaule un muhfū meefa un afins* (45); *irr tā atpeftifchana zaur wiņņa affini* (57); *..mums ta Kunga Jefus Kriftus dahrgas meefas un affiniis buhs baudiht par grehku peedohfchanu* (54); *ar fawahm fwehtahm un dahrgahm affinim* (0₆); *..ta jauna eeftahdifchana eekfch mannahm affinim* (56).

Vārds *debess*, ģen. *debess*, dsk. *debesis*, ģen. *debesu*, arī lietots gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī kā mūsdienās: *Es tizzu eekfch Deewu to Tehwu, wiffuwalditaju, radditaju debbefis un femmes* (0₅; 22); *Muhfu Tehws debbefîs; debbefîs ta gohdibas walftiba pee Jefu Kriftu, fkatifchanâ* (38); *No tahm debbefu=walftibas atflehgahm* (0₁₄-0₁₆); *ka muhs tas debbefu tehws gribbetu atpeftit no wiffada ļauna* (46); *luhgfhana tam debbefu tehwa* (47).

Substantīvs *apcirknis* lietots ar galotni *-e*, *apcirkne*: *kur daudf apzirknes* (V), šādi runāja suntalnieki.

Līdzskaņu celms ar *-ins* : *akmins*, ģen. *akmiņa*: *tad buhs mahjâs likts tas pamats, us ko mahzitaîs, kâ us akmiņa kalnu* [...] *ustaiſiht tahdu tizzibas ehku* (66).

3.3.2. Adjektīvi

3.3.2.1. Adjektīvu darināšana

Starp atvasinātajiem adjektīviem ir darinājumi ar izskaņu *-īgs*, *-išķs* un *-ens*, vairāk ir atvasinājumu ar *-īgs*.

Liela daļa atvasinājumu šajā Katķismā ir tādi, kas raksturo cilvēka un Dieva attiecības: *besdeewigs, blehdigs, dufmigs, kaunigs, kriftigs, laizigs, lehnigs, meefigs, muhfchigs, neleetigs, nenofeedfigs, netizzihgs, nezeenigs, paftahwigs, paklaufigs, pehdigs, peeņehmigs, peetizigs, preezigs, fchaubigs, tizzigs, waijadfigs, waldigais, weenigs, wiltigs, fchehligs* u. c. Vārdu *nenoziedzigs* P. Šmits (1908: 71) min starp Glika radītiem vārdiem, tomēr šis atvasinājums ir sastopams arī senākos tekstos. Ir atvasināti adjektīvi ar diviem piedēkļiem – *deewifchķigs, tehwifchķigs*, salikts adjektīvs *deewabijigs*. P. Šmits (1908: 26) nosauc līdzīgu Glika radīto vārdu *diewabijatīgs*, kas tulkots no vācu *gottesfürchtig*.

Tikai viens darinājums ar izskaņu *-išķs – dienišķs*: *muhfu deenifchķu maizi dohd mums fchohdeen* (0₉, 41).

Atvasinājums ar izskaņu *-ens, īstens*: *Wiņfch manni eekfch ihftenas tizzibas fwehti un usturr* (32); *..teem ihfteneem Deewa behrneem* (31).

Virkne adjektīvsalikteņu, kas attiecināti uz Dievu: *trihsweenigs, wiffufpehzigais, wiffuwaldigais, tas wiffuwarrenais*. Atsevišķos gadījumos salikteņa vietā ir vārdu savienojums: *irr tas wiffu waldigais radditais* (37). P. Šmits (1908: 26) uzskata, ka Gliks vajadzīgos īpašības vārdus ir vienkārši pārtulkojis no vācu valodas: *visuvaldīgs – allmächtig*.

3.3.2.2. Adjektīvu gramatiskās kategorijas

Šajā tekstā adjektīvi ar nenoteikto un noteikto galotni nav lietoti sistemātiski. Lielākoties tie ir nenoteiktajā formā: *Par ko fwehts Pahwuls fauc fwehtu kriftibu? Ko tad nu dabbujam fwehtā kriftibā?* (52); *Tā rakfta tee fwehti preezas mahzitaji* (55); *isteiz man fmukki wiffu Swehta Garra darbu* (33); *Ko ar to wezzu Ahdamu buhs darriht?* (53); *..lihd f kà mihļi behrni fawu mihļu tehwu peeluhdf* (0₇); *kà fawam mihļam Deewam* (0₁₇).

Noteiktā galotne lietota vīr. dz. vsk. nom. gadījumos, kad ir runa par jau zināmu pazīmi: *usturr muhs [...] tas irr wiņņa fchehligais un labbais prahts* (0₈); *Deewa weenigais peedfimis dehls* (26); *palihd fi mums, mihļais Debbefu=Tehws!* (0₇, 0₈); *Bet tas fwehtajs Gars ir mani aicinajis* (0₆); *Kas tad tas tahds: tas wezzais Ahdams?* (53).

Visbiežāk ar noteikto galotni lietoti vārdu savienojumi *tas fwehtajs Gars, mihļais Debbefu=Tehws, fwehtais Deews* (30, 31, 33, 37. u. c.).

Atsevišķos gadījumos noteiktā galotne lietota adjektīvu vispārākās pakāpes nozīmē: *tas tehws, ko peeluhdfu, irr tas wiffu waldigais radditais debbefis un femmes* (37).

Adjektīva substantivējums *tuwāks* 'tuvākais' parasti biežāk lietots vienskaitlī ar nenoteikto galotni: *Mehs fawa tuwaka naudu jeb mantu neņemmam* (14); *Liek fawam tuwakam palihdfeht* (14); *..mums buhs fawu tuwaku aibildinaht* (15). Tikai pāris gadījumos vīr. dz. vsk. nom. vārdam ir konstatēta noteiktā galotne *tuwākais*: *Kurfch zilweks gan taws tuwakais? Mans tuwakais ikweens zilweks* (12), bet tālāk tekstā – *tuwāks*. Pēc līdzīga modeļa mūsdienās nostiprinājies substantivējums daudzskaitlinieks *vecāki*: *kas fawus wezzakus zeenā gohdā turr* (11); *Manni wezzaki..* (11). Substantivējums *vecākais, vecākie* ar noteikto galotni ieguvus citu nozīmi 'ievēlēts atbildīgais'.

3.3.3. Numerāļi

Pamata numerāļi Katķismā ir lietoti samērā maz, ir vārdi *viens, divi//divēji, divējas, trīs//treji*, dat. *trim, pieci*: *tad neemm pee fewim wehl weenu jeb diwus, ka no diweju jeb treiju leezineeku muttes ikkatrs wahrds tohp apftiprinahts* (0₁₆); *Ko tee trihs tizzibas lohzekļi mahza?* (20); *Sakki no atfkaita us trim kahrtahm* (15).

Vārds *desmits* lietots visā tekstā: *neemmeet kahdu pahri bauſļu, kamehr wiffi defmits bauſļi islaſfīti* (IV), arī saliktos numerāļos: *Cik ilgi wiņfch pehz tam redfehts femmes wirfū? Tfchetrdefmits deenas* (21); *Kas notikke tfchetrdefmitā deenā?* (27).

Kārtas numerāļi Katķismā ir lietoti bieži, vsk. nom. vīriešu dzimtē tiem noteiktā galotne: *Pirmais bauflis, ohtrais bauflis, trefchais bauflis, zettortais bauflis, peektais bauflis, feftais bauflis, feptitais bauflis, aftotais bauflis, dewitais bauflis, defmitais bauflis*. No tiem savdabīgs ir *ceturtais*, resp., *zettortais*, kuru J. Endzelīns uzskata par pārņemtu no tāmnieku izloksnēm – *četuortais* (ME I 376), kas senāk bija parasta dialekta forma, tā ieviesusies arī rakstu valodā (Endzelīns 1951: 499). Kārtas numerāļu galotnes garums sieviešu dzimtes vsk. nom. nav norādīts: *Pirma, ohtra luhgfchana; trefcha, zettorta, peekta, fefta, feptita luhgfchana*.

Noteiktās galotnes nav lietotas citos locījumos: ģen. *pirma baufla, ohtra baufla*; akuz. *Skaiti pirmu baufli (17), ohtru baufli (8), trefchu baufli, zettortu baufli, peektu baufli, feftu baufi, feptitu baufli, aftotu baufli, dewitu baufli, defmitu baufli*; lok. *trefchâ deenâ augfchamzehlees (6)*.

Numerālis *tūkstot(i)s* kā lokāma forma norāda visdrīzāk uz neierobežoti lielu skaitu: *Kas.. manns bauflus turrr, teem es darru labbu lihdf tu h kftofcham augumam (4)*. Un tālāk izskaidrots: *Woi tad teefcham ar fskaitifchanu lihdf tu h kftofcham augumam? Ne, bet labbu darrihs wiffeem deewabihjigeem ļaudim us behrnu behrneem (18)*.

Kārtas skaitļa vārdu padsmitnieku nosaukšanai lietota seniska pilnāka forma – *peektâ padefmitâ perfchâ (III)*.

3.3.4. Pronomeni

Baušļu izskaidrošanas struktūra balstās uz personu pronomenu pretstatījumu: *tev – mums, es – man, mēs – mums, mūs – mums: Tew buhs to fwehtu deenu fwehtiht. Mums buhs Deewu bihtees un mihleht (0₂); Es tizzu eekfch Deewu, to Tewu (0₅), man buhs teefcham tizeht (0₁₀); mehš ludfam.. pee mums noteek.. (0₉); Ta mahza muhs fchee wahrdi: Par mums dohta.. (0₁₃)*.

Piederības pronomeni *mans, tavs, savs, mūsu* lietoti regulāri, tomēr pronomens *tavs* vācu valodas ietekmē mēdz būt lietots *savs* vietā: *Tew buhs tawu tehwu un tawu mahti zeenâ gohdâ turreht (0₃)*. Tekstā reizēm mijas *tavs//savs*: *Tew nebuhs eekahroht tawa tuwaka feewu. Bet ko atfkaitš leek dariht? Leek lai fawa tuwaka feewu, faimi jeb lohpus pakuhdinajam (16)*.

Tekstā ir senākas pronomenu locījumu formas: *tevim, sevim: Kas nu tewim peenahkas par to darriht? (24); Kad Deews gribbetu muhs.. pee fewim ņemt debbefš (46)*.

Norādāmie pronomeni *šis, tas, šāds, tāds: fchis, fchim, fcho, fchi, fchahs, fchinnî, fchos, tas, tannî, fchahda, tahds*.

Noteiktais pronomens *pats* izceļ minētā jēdziena svarīgumu: *wai tad Deewa wahrds pats naw fwehts.. (37)*. Biežāk lietota frāze *no sev pašā//pats no sevis* (sal. vācu *von sich selbst*): *Deewa wahrds gan no few pašcha fwehts (37); Bet woi pats no fewis warri dfihwoht fwehtiģi? (37); Woi tad Deewa walftiba nenahk patti no fewis; Deews dohd pats no fewis (42)*. Pronomenu *tā pati* savienojums ir rakstīts kopā – *tāpati: tur maf maijes un tapatti naw gahrda (42)*. Pronomenu konstrukcijā *savs + pats* parasti

lokāmi abi vārdi: vsk. instr. *es ar fawu pafchu fpehku.. newarru tizeht* (31), vsk. ģen. *fawa pafcha labbais [..] prahts* (40).

Atgriezeniskais pronomens *sevis* kopā ar prepozīciju *pie* lietots biežāk datīvā: *kad pee few dabdu to, ko Deews tuwakam dewis?* (15); *pee fewim ņemt debbefis* (46); retāk – akuzatīvā: *..pee fewi ņemt debbefis* (0₁₀). Tāpat ar prepozīciju *no*: *nahk no few pafchas* (38).

Šajā Katķisma tekstā pronomens *tas* bieži lietots vācu valodas noteiktā artikula nozīmē, ko varētu vērtēt kā Bībeles un katehisma tulkojuma tradīcijas ietekmi, jo paša Bērenta literārajā darbā *tas* artikula nozīmē lietots ļoti reti (Paegle 2021: 120).

Es tizzu eekfch to fwehtu Garru weenu kriftigu draudfi, to beedribu to fwehtu, peedohfchanu to grehku, augfchamzefchanu tahs meefas.. (0₆); *Kad mums tas Debbefu=Tehws fawu fwehtu Garru dohd* (0₈); *Kas irr beedriba to fwehtu?* (31) *Kriftus un tas Tehws un tas Gars irr weens* (34); *faņemfchu to deenifchķu maifi ar pateizibu* (42); *..eekams ta deena auft un ta Rihtafwaigfne uslezz wiffâs firdis* (V). Šajā kontekstā par Glika valodu P. Šmits raksta: „...vācu valodas iespaids tomēr gandrīz katrā viņa teikumā cauri manāms. Latviešu demonstratīvo pronomenu *tas* viņš izlieto gandrīz tāpat, kā vācu artikulu, p. p.: *Tad fazzija ta feewa uf to Tfchuhfku: Mehsh ehtdam no teem Koku Augleem Dahrfâ* (1. Moz. 3,2). Tomēr šāds ģermanisms nav ieviests latviešu rakstos bez sava pamata, jo minēto pronomenu latvieši lieto ļoti bieži.“ (Šmits 1908: 22)

3.3.5. Verbi

3.3.5.1. Infinitīvs

Katķismā infinitīvs kopā ar finītu verbu saitiņas funkcijā lietots par salikto izteicēju: *warr darriht gudru* (III), *manni darra fchķihftu un nenofeedfigu* (29), *gribb pee=eet; prattihs atbildeht* (V); vai arī par vienkāršo izteicēju: *lai ir Bihbele pee rohkas, kur usfchķirt un laffiht* (IV). Ar nenoteiksmi darināts saliktenis *labdariht* (0₈). P. Šmits min adjektīvu *labdarīgs*, kas tapis pēc vācu *wohlthätig* (Šmits 1908: 62).

3.3.5.2. Verba izteiksmes

3.3.5.2.1. Indikatīvs

Bērenta sastādītajā Katķismā ir visas piecas latviešu valodas verba izteiksmes, bet bieži vien mijas indikatīvs ar debitīvu: *Es efmu tas Kungs, taws Deews. Tew nebuhs zittus fwefchus Deewus turreht preekfch mannim* (0₁). Indikatīvā ir darāmās un ciešamās kārtas gan vienkāršie, gan saliktie laiki.

Primāro verbu indikatīva tagadnes vsk. 2. pers. un arī vsk. imperatīva 2. pers. saglabājusies galotne *-i*: *Dohdi man, dohdi mums* (41), *pagetti mums* (43), *peeleezi klaht* (47), *fauzi* (22), *ne=ewewdedi* (44).

Verbs *ienīst* tagadnē konjugēts gan kā *o*-celms, gan kā *sto*-celms: *Kad Deewu mihlejoht eenihd wiffas meefas kahribas* (13); *..kas wiņņu eennihft* (17). Verbs *milēt* konjugēts kā tagadnes *ējo*-celms: *lai laulati veens ohtru mihle..* (13).

Šā laika rakstu valodā bezpiedēkļu vārdiem pagātnes 3. personā raksturīga galotne *-e*: *..tannī naktī, kad tas nodohts tappe, ņehme to maifi, pateize un pahrlaufe to un dewe to faweem mahzekļeem* (55). Šāda tradīcija saglabājas līdz pat 19. gs. vidum (Vanags 2015: 53).

Tagadnes dsk. 2. pers. galotne *-at*: *woi faprohtat, ko no galwas [esat] mahziju fchees; zeekkahrt juhs to dferat..* (57).

Atgriezenisko verbu tagadnes 3. personas forma ar garu galotni *-ās*, neatkarīgi no verba celma, arī ir seno rakstu valodas īpatnība: *Sakki luhdfams, us ko gan dibbinajahs tawa zerriba..* (30); *tā pat lai nemittahs, tā Deewa walftiba* (47); *neņemmahs atkal jaunā fpehkā* (53); *bet man janopuhfchahs* (37); *lai atminnahs, peenahkahs* (47).

Tipiska salikto laiku formu iezīme – bieži izlaists palīgverbs: *Bet ohtru baufli tak effi turrejis? Deews pats gan finn, zik es wiņņa wahrdu neleetigi un welti [esmu] walkajis* (19); *bet melloht efmu mellojis* (19); *Ko tu gan [esi] pelnījis ar fchahdeem faweem grehkeem?* (20); *Es tizzu, ka Deews manni [ir] raddijis* (05); *Nu tad laikam tu to [esi] pelnījis ?* (24); *Zaur ko tas grehks [ir] nahzis pafaulē?* (25); *Kriftus [ir] uskahpis debbefis* (27); *Kad behrni fchahs dfeefmas [būs] no galwas mahziju fchees..* (66).

Tomēr noliegtie palīgverbi saliktajos laikos nav kontekstuāli izmesti: *Ar ko wiņfch tewi naw atpirzis?* (28); *Woi fchos wahrđinus tu jau ne effi fkaitijis pee zitta tizzibas lohzekļa?* (34). Vienā gadījumā tika konstatēta forma *nawa*: *Ta kristiba nawa filts uhdens ween* (49).

Mūsdienās neparasti salikto laiku nākotnes formas veidotas ar verbu *kļūt* kopā ar darāmās kārtas pagātnes divdabi: *Ko Swehtais Gars darrihs, kad wiffahm pafaulēs leetahm gals kļuhš nahzis?* (34); *Un kur kļuhš nahkufi ar wiffu fawu pilnibu?* (39); *Kad muhs Deews kļuhš atpeftijis no wiffa ļauna?* (46). Šādu konstrukciju var salīdzināt ar „Latviešu valodas gramatikā“ minēto pagātnes formu *kļuvāt runājuši*, kurā Endzelīns saskata līdzību ar grieķu valodas frāzi (Endzelīns 1951: 969–970), taču tikpat iespējams ir tiešs vācu valodas nākotnes konstrukcijas *wird + divdabis* tulkojums.

Tekstā sastopama arī reta izteiksme *Kur nu Deewa walftiba jau fahk nahzin?* (39), kurā nelokāmā deverbālā forma ar *-in* lietota infinitīva nozīmē (Endzelīns 1951: 307–308).

Ciešāmās kārtas vienkāršo laiku formas šajā tekstā arī lietotas ar palīgverbu *tapt*: *Tas top pafuddinahts, taps pafuddinahts; lai tohp fwehtihts* (37); *Kad Deewa wahrđi fchķihfti un fkaidri tohp mahzihti* (07).

3.3.5.2.2. Relatīvais mods

Relatīvais mods ir izmantots diezgan bieži, kad Katķismā it kā tiek atstāstīts jeb atskaitīts mācītais, tomēr tas piešķir teiktajam šaubu niansi par realitātes patiesumu: *wiņfch effot muhfū ihštenais tehws un mehš effot wiņņa ihšteni behrni* (36); *..ka tas griboht muhs paklaufiht* (47); *Kapehz wiņch fakka, ka effoht ftiprs Deews?* (17).

3.3.5.2.3. Kondicionālis

Kondicionālis veidots ar formantu *-tu*, atgriezeniskajiem vārdiem – ar *-tos*: *..tas debbefu tehws negribbetu usluhkoht muhfū grehkus* (43); *Woi tad no teefas warretu aisleegt?* (43); *..no fchehlaftibas gribbetu doht* (44); *..ka wiffi buhtu peetikku fchi* (23); *Es isluhgtohs, lai man dohd fawu fwehtu Garru* (35).

3.3.5.2.4. Debitīvs

Debitīvam šeit ir izmantota tagad parasta konstrukcija: subjekts datīvā + palīgverbs noteiktā laikā + *jā-* pie verba tagadnes 3. personas formas un objekts – substantīvs nominatīvā, palīgverbs *ir* tagadnē mēdz būt izlaists:

Mums pehz teem [Dieva vārdiem] *jadfiwo* (37); *bet man janopuhfchahs* (37); *Jaehd un jadfer tizzigi, zeenigi* (59); *..jabauda ta Kunga dahrgas meefas un affinis* (59).

Regulāri debitīva nozīmes izteikšana ar darītāju datīvā + *(ne)būs* + nenoteiksme piešķir kategoriskas vajadzības nozīmes niansi. Tā ir raksturīga ne tikai baušļu izteiksmei, bet arī reliģisko tekstu valodai kopumā: *man wiņņu buhs peeluhgt par wiffeem zilwekem* (36); *Tapehz mums buhs bihtees preekfch wiņņa dufmibas* (18); *..mahza, ka buhs peeluhgt Deewu un ko no Deewa buhs isluhgtees* (35); *Tew nebuhs Deewa tawa Kunga wahrdu neleetigi (welti) walkaht* (0₁); *Tew nebuhs eekahroht tawa tuwaka feewu, kalpu, kalponi, lohpu, nedf wiffu, kas tam peederr* (0₄).

3.3.5.2.5. Imperatīvs

Imperatīvs vsk. 2. personā ir vienāds ar tagadnes vsk. 2. personu: *eij! fkaiti!* *Dohdi!* Daudzskaitļa 2. pers. galotne ir *-iet, -ait, -at*: *Nedohmajeet to behrneem ween doht rohkâ* (IV); *laffeet preekfchâ, Ņemmeet un ehdeet, ta irr manna meefa* (56); *Juhs ņemmat fawu grahmatīņu rohkâ* (IV); *to darrait [,] manis peeminnedami* (55).

Savdabīga pavēles forma no verba *iet* ir *eita*, tā izplatīta gan Vidzemē, gan Kurzemes dienvidos (Endzelīns 1951: 721–722): *Eita zaur wiffu pafauli un darrait par mahzkeļeem wiffus ļaudis* (49), forma *eita* dzirdēta arī mūsdienu sarunvalodā.

Pavēli 3. personā izsaka tāpat kā mūsdienās ar *lai* + verba 3. pers.: *Teem leelakeem behrneem lai irr Bihbelepeerohkas* (IV); *..no dfeefmu grahmatas lai mahzahs nogalwas* (66).

3.3.5.3. Divdabji

Verbu divdabju formas konstatētas ar izskaņām *-is, -usi, -ies, -usies, -ams, -ama, -ts, -ta, -dams, -dama, -ot*.

Ciešamās kārtas divdabji ar *-ts, -ta* parasti tekstā lietots par vienkāršā vai saliktā laika komponentu, t. i., par izteicēju, kā arī par apzīmētāju: *lai nepaleek aisfeeģeleta grahmata, bet [ir] atfchķirta wiffeem* (III); *..ka zaur wiņņa fchehlaftibu tai fnoti mantineeki tohpam* (53). Ar šo divdabji konstatēts saliktenis *īpašidarīts*: *ihpafchdarriti grehki* (18).

Ciešamās kārtas divdabji ar *-ams, -ama* ir lietoti samērā bieži: *Pee ka tad man nams un redfams, ka tu wiņņa walftibâ appakfch wiņņa dfihwo?* (29); *Kahda redfama*

fihme fche? (55); *Pats Deews augfti teizams un flawejams..* (37); *ustizzami kaimiņi* (0₉); *lohti zeenijami* (58); *Deewam patihkamas* (48); *Kahdu wahrđiņu tu wehl pat* [tā!] *beidfamu peeleez klaht?* (47); *Kà fchee wahrđi faprohtami?* (43).

Atšķirīgi no mūsdienām divdabis ar *-dams* lietots ne tikai nominatīvā un attiecinaš arī uz substantīvu par apzīmētāju: *..lai darra par fpihdedamu fwezzi tumfchâ weetâ* (V), bet visbiežāk to lieto par apstākli: *..kas [.] rattôs fehdedams [.] laffija to praweetu* (III); *Jefus, eestahdidams fwehtu kristibu, faweem mahzekļeem pawehleja kur eet?* (54), tāpat kā nelokāmo divdabi ar izskaņu *-ot*: *.. Deewu bihdamees un mihlejoht [.] buhs darriht pehz wiffeem bauflēem; tapehz, ka [.] pirmam bauflam paklaufot, teem zitteem paklaufifim arri* (10).

3.3.6. Adverbi

Vairumā gadījumu adverbi ir tādi paši kā mūsdienās: *atkal, daudf* (*wairak, wiffu wairak, wifswairak*), *daudfreif, dafchahrt, deewsgan, jau, kad, kà, kamehr, kapehz, klaht, kohpâ, kur, labpraht, leeti, lohti, maf, muhfcham, ne kad, nu, papreekfchu, pilnam, pirms, preekfchâ, fkaidri, fkaihti, fmukki, starpâ, fche, fcheit, fchohdeen, tad, tahdehl, tapehz, tà, tà pat, te, tuhliņ, tur, wairs, wehl, wirfû, wifnotaļ, zeekahrt, zeekreif, zik, zikreif*.

Neparasts ir adverbs *tālīdz* 'tāpat arī' (ME IV 145): *Ko Jefus darrija pehz tam, kad to maiņi faweem mahzekļeem bij dewis? Tali hdf arridjan ņehme tas to biķķeri, pateize un teem to dewe* (56).

Daļa adverbu atvasināti no adjektīviem ar formantu *-i*: *baggatigi, drohfchi, garrigi, ilgi, ihpafchi, ihfti, labi, laizigi, lehti, muhfigi, nelabi, patefi, preezigi, firdigi, fkaidri, fkaihti, fwehtigi, fchaubigi, fchķihfti, tehwiščķigi, wahji, welti, fchehligi* u. c.

Adverbu pārākās pakāpes forma parasti beidzas ar senāku *-i*: *labbaki, weeglaki*.

Adverba nozīmē lietots vārds *pēc* 'beigās, vēlāk': *Ka mehš tomehr pehz uswarram un wirsû paleekam* (45); *un gribbetu mums pehz, kad muhfû pehdiga ftundiņa nahk..* (0₁₀). Šāds *pēc* lietojums sastopams arī 18. gs. rakstu darbos (Vanags 2015: 58).

Pronomens *kas* datīvā lietots adverba nozīmē 'kāpēc' – *ka mešfaki labbaki: „muhfu tehws“* (30).

Tekstā, stāstot par kristīšanu, min četras nosaucāmās atbildes, kuras sakārto pēc kārtas šādi: *pirmâ kahrtâ, ohtrâ kahrtâ, trefchâ kahrtâ, zettortâ kahrtâ*, kas atbilst mūsdienu *pirmkārt, otrkārt, treškārt, ceturtkārt*. Secības norādīšanai lietoti arī vārdi *lāgam, lāgâ* (ME II 436): *Nu fakki man us trim lahgham to, ko fwehta kriftiba padarra, pirmâ lahghâ? [..] ohtrâ lahghâ [..] trefchâ lahghâ..* (51).

Adverba nozīmē lietots vārdu savienojums *lieti derīgi*: *ka Deewa wahrdu walkajam leeti derrigi?* (9). Mūsdienās saliktenis – *lietderīgi*. P. Šmits (1908: 26) raksta: „No citiem substantīviem tikai vēl *lieta* pieņem šādu galotni [datīva galotni *i*], p. p.: *Kam tas leeti derr?* (Sihr. 18, 7).“

Adverbi *cik, maz* lietoti ar ģenitīvu, kā to prasa mūsdienu valodas norma: *zik to wahrdu muhfû Pestitajam ?* (25); *tur maz maifes* (42), bet adverbs *daudz* lietots ne

tikai ar ģenitīvu: *kur daudf apzirknes* (V); *Diews darra tik daudf labba* (24). Verbi (*ne*)dot un *darīt* lietoti ar substantīvu ģenitīvā: *tam waļļas nedod* (40); *Ko fchis taws Kungs tew labba darrijis ?* (28), kā arī akuzatīvā: *Mehs zittu neneeku nepelnam, ka ween to fohdibu* (41).

3.3.7. Prepozīcijas

Bērenta Katķismā lietotas šādas prepozīcijas: *apakš, ar, bez, caur, dēļ, iekš, līdz, no, pa, par, pār, pēc, pie, pret, priekš, uz, virs*, nav konstatētas *aiz, iz, labad, starp, zem*.

Mūsdienās tikpat kā nelieto prepozīcijas *apakš, iekš, priekš*. Šajā tekstā prepozīcija *apakš* lietota pakļautības, bet ne vietas nozīmē: *Tu dfihwojoht appakfch wiņna? Kā ļaudis appakfch faweem kungeem dfihwo, teem paklaufidami un no teem glahbti, tā es appakfch fawu Kungu Jefu Krištu dfihwoju, tam paklaufidams [..]* (29). Prepozīcija *apakš* lietota gan ar vienskaitļa ģenitīvu, gan akuzatīvu, tāpat arī prepozīcija *iekš*, bet kopā ar pronomenu *kas* datīvā – *iekš kam: Manni warr mahziht luhgtees eekfch tizzibas* (35); *..tohs kriftidami eekfch ta wahrda ta Tehwa, ta Dehla un ta Swehta Garra* (49); *Eekfch kam tizeht mahza pirmais tizzibas lohzeklis? Eekfch Deewu to Tehwu* (22); *..femmē kahpis eekfch ellles* (26). Šādas prepozīciju lietošanas īpatnības novērotas arī 18. gs. (Vanags 2015: 58).

priekš ar ģenitīvu un datīvu lietota kā adverbs *priekšā: ..lai zittus fwefchus Deewus neturram preekfch wiņna* (8); *tew nebuhs zittus fwefchus Deewus turreht preekfch man-nim* (0₁₇);

caur lietota ar akuzatīvu, norāda līdzekli vai veidu: *Ta jauna atdfimfchana zaur uhdeni un garru* (49), ir lietojums arī vietas nozīmē: *Eita zaur wiffu pafauli un darrait par mahzekļeem wiffus ļaudis..* (49);

līdz ar datīvu lietota tāpat kā mūsdienu valodā, norāda norobežojumu laikā un telpā: *teem es darru labbu lihdf tuhkfstofcham augumam* (4); *lihdf pat muhfcha gallam* (0₈); Tekstā *līdz* kā mēdz lietot ar nozīmi ‘līdzīgi kā’: *wiņņu peeluhdfam, lihdf kà tee mihļi behrni fawu mihļu tehwu peeluhdf* (36); *lihdf kà wiņfch atkal augfshahmzehlees irr no mirroņeem* (0₆);

no parasti lietota ar ģenitīvu: *to kambarjunku no Mohrufemmes*(III); *peedfimmis no jumprawas Marias* (0₅); *no wiffada ļauna.. gribetu atpestiht* (0₁₀); *..to maifi, kas no milteem zepta?* (42). Tomēr, noformulējot jautājumu ar pronomenu *kas*, lietots ģenitīvs *no kā* un datīvs *no kam: No ka un no kam runna ohtrais tizzibas lohzeklis? No pestifchanas, no Deewa ta Dehla, kas muhs pestijis* (25), domājams, vācu valodas ietekmē (vāc. *wovon, von wem*).

pa ar datīvu lietota daļas vai dalāmības nozīmē: *Tà nu ņemmeet pa gabbaleem to grahmatiņu cauri* (IV); *..isfahfta tahs feptiņas luhgfchanas pa weenai* (36), bet ne laika nozīmē;

par kopā ar akuzatīvu lietota arī laika nozīmē: *par wiffu to garru feemu to grahmatiņu ņemmeet zauri* (V), tas raksturīgs arī Vidzemes vidus izloksnēm; *par* lietota arī citās nozīmēs: *wiffas leetas par labbu greeft* (0₃); *Par to wifnotaļ buhs man wiņnam*

pateikt un wiņņu flaweht (0₅); *..darrait par mahzekļeem wiffus ļaudis* (49); *..behrneem par labbaku faprafchanu fchî grahmatiņa islaifta..* (IV);

pie ar substantīva ģenitīvu ir vietas nozīmē: *Sehdehdams pee labbas rohkas Deewa ta wiffuwalditaja Tehwa* (27). Saistījumā ar pronomeni lietots gan akuzatīvs, gan datīvs: *..ko Deews pee tewi darra?* (23), *..pee fewim ņemt debbefis* (46). Vācu valodas iespaidā prepozīcija *pie* lietota vietas nozīmē: *Ko nu tew dohd pee meefas usturrefchanas* (23), ko mūsdienās parasti lieto bez prepozīcijas.

3.3.8. Partikulas

Partikulas šajā Katķismā lietotas dažādas: *gan, it kā, itin kā, jel, jo, ne, nē, nedz, nei, ne kā, nu, tad, tak, tiešām, tik, vien, vis, vai (woi)* u. c.

Bērents fragmentāri lieto partikulu *nei – nei*: *..mehs pee wiņņa wahrda nelahdam, nedf nepateefi Deewu minnam, nei burram, nei mellojam, nei peewillam* (0₁, 0₂). Iespējams, *nei* pārņemta no Glika Bībeles tulkojuma (Pokrotiece 1991: 213; Paegle 2021: 130). Parasti noliegums izteikts ar *nē, ne, nedz*: *Nè, mehs arridfan no firds gribam darrit labbu..* (44); *atpirzis no wiffem grehkeem.. ne ar feltu jeb fudrabu* (0₆); *..jo mehs to, ko luhdfam [,] neefam zeenigi, nedf arridfan nopelnijufchi* (44).

Atsevišķos Katķisma fragmentos Bērents apraksta sarunu ar bērniem, tur ir bieži lietotas partikulas: *Atminees jel, woi fchohs wahrđinus ne effi jau fkaitijis..? ..Atminohs gan! Tur tee wahrđini bij ihfti preezinataji, woi daschkahrt fchinnî weetâ arridfan? Ka nu nè! Jo itt kâ Deews mannu meefu apahda..* (34); *Ko tad nu luhdfam fchinnî luhgfchannâ?* (46); *Kapehz tad tak jaluhdf? Kas wehl?* (42); *Woi tad tas tik ļohti waijaga?* (40); *Nu, tad tak nenahk neluhgta?* (38).

Salīdzinājuma partikulas *nekā, kā*: *Kas zittadi mahza un dfihwo, ne ka Deewa wahrđi mahza* (37); *Pammeti mums muhfū parahdus, kâ mehs pammetam faweem parahdneekeem* (43).

Partikula *jo* lietota ar substantīvu, adverbu un adjektīvu: *jo deenas jo wairak ta ņemta zauri, jo wairak behrni ar to apraddifees* (V); *fchinnî luhgfchannâ, kas jo ihfta..* (46).

3.3.9. Saikļi

Vairumā gadījumu saikļi lietoti tādi paši kā mūsdienās: *arī, arīdzan, bet, jeb, jebšu, jo, ka, lai, taču, turpretī, un, vai (woi)* u. c., vienīgi sakārtojuma saiklis *jeb* lietots arī šķīruma nozīmē kā *vai*: *ka mehs fawam tuwakam wiņņa feewu, faimi jeb lohpus neatwillam jeb nowehrfcham* (0₄); *Kad pee wiņņa wahrda burram, mellojam jeb peewillam* (9). Šāds *jeb/vai* šķīruma trūkums raksturīgs Vidzemes vidus izloksnēm. Tomēr Bērenta Katķisma noslēguma vārdos šķīruma nozīmē lietots arī saiklis *vai*, resp., *woi*: *buh arri bibbelê woi ftahstôs (iftorijâ) labbi pahrlaffijufchi tohs peefihmetus bihbeles ftahftus* (66), kā arī *jeb* kā paskaidrojuma saiklis: *fwehtu luhgfchanu jeb tehwareifi* (35).

Saikļa *arī* vietā retu reizi lietots saiklis *ir*: *Kam arri to [dienišķo maizi] dohd? Ir wiffeem ļauneem zilwekeem, kas wiņņu nepeeluhdf* (11).

3.3.10. Interjekcijas

Katķisma tekstā ir dažas interjekcijas: *ak nē! kā nu nē!*: *Ak nē, ak nē* (24); *Ka nu nē!* (34). Arī izsaukumos ar pronomenu *tavs* ar substantīvu akuzatīvā: *ak tawu leelu grehzineeku!* (19). Izsauksmes vārdi lietoti pateicoties, paužot apmierinājumu: *Nē, paldeews Deewam, nē* (19), kur *paldievs* saglabā etimoloģisko struktūru.

4. Sintakse

Bērenta 1852. gada Katķismā latviešu valoda ir it kā vācu valodas ietvarā. Pēc vācu valodas parauga apzīmētāji novietoti aiz apzīmējamā vārda: *Es tizzu eekfch Deewu to Tehwu, wiffu=walditaju, radditaju debbes un femmes* (0₅,22). Šajā teikumā raksturīgs ne tikai apzīmētāja novietojums kā vācu valodā, bet arī nelatviskā prepozīcija *iekš*, pronomens *to* noteiktā artikula funkcijā. Bieži vien saliktos pakārtotos teikumos darbības vārds tāpat kā vācu valodā novietots palīgteikuma beigās: *..mehs luhdfam fchinnī luhgfchanā, lai ta arridfan pee mums nahk* (0₈); *..mehs luhdfam fchinnī luhgfchanā, lai tas arridfan pee mums fwehtihts tohp* (37); *Kas waijadfigs eekfch femmes, ka netrauzeti fawu maiji warram pelniht un ehft?* (43); *..tas jaunais zilweks, kas eekfch taifnības un fchķihftības preekfch Deewa muhfigi dfihwo* (53); *..ka mums fwehtā wakkarehdeenā peedohfchana to grehku, dfihwiba un fwehtiba zaur tahdeem wahrdeem dohta tohp* (57).

Tekstā ir iesprausts vārds *proti*, kas norāda uz sekojošu paskaidrojumu: *To mahza muhs fchee wahrdi* [svētā vakarēdienā]: *par jums dohta un isleetas par peedohfchanu to grehku, prohti, ka mums fwehtā wakkarehdeenā peedofchana to grehku, dfihwiba un fwehtiba zaur tahdeem wahrdeem dohta tohp* (57). Atrodama arī frāze *un tā jo prohjam*, kā arī *un tā projām*, kas Katķismā lietota, nosaucot visus apstākļus, kas nepieciešami, lai būtu dienišķā maize: *Woi nu pagallam ar to, kas waijadfigs pee deenifchķas maifes? ak nē, bet jafakka: un tā jo prohjam* (43); *un ta prohjam* (0₉). Šī frāze vēlāk rakstu valodā kļūst par saīsinājumu *u. t. jpr*.

Katķisma tekstā ir latviešu valodai raksturīgie atkārtojumi, verbālie savienojumi ar nenoteiksmi: *zeeniht zeenifeet, mihleht mihlefeed* (V), *pelniht nepelnam* (44), *tizzeht netizz* (58); *fwehtiht fwehtijam* (10); *melloht efmu mellojis* (19); ar adverbu: *kautin to nokauj* (12); adverbs ar adverbu – *mūžīgi mūžam*: *Jo tew peeder ta walftiba, tas fpehks un tas gohds muhfchigi muhfcham. Amen.* (46); kā arī viena un tā paša vārda atkārtojumi: *Amen, amen, tas ir, pateefi, pateefi tam buhs tā notikt* (0₁₀).

5. Nobeigums

Bērenta „Mārtiņa Lutera Mazais Katķismis“ (1852) ir adresēts Dieva mācības apgūšanai mājāmācībā, pašam bērnam kopā ar vecākiem lasot un izprotot rakstīto. Dieva mācības izskaidrošanā izmantoti daudzi Glikas Bībeles citāti, kas kopā

ar izskaidrojošiem un zināšanu pārbaudes jautājumiem atspoguļo Dieva mācības apraksta tradīciju no 17. gs. līdz 19. gs. vidum Vidzemē, kā arī pašā mācītāja Bērenta ilggadējo pieredzi bērnu pārklaušināšanā, viņa uzticīgu kalpošanu valsts varai un dzīves gudrību.

Katķisma valoda atspoguļo 19. gs. vidus latviešu luterāņu baznīcas valodu, ko veidojuši vācu mācītāji. Tajā tāpat kā Bībelē bieži lietots pronomens *tas* noteiktā artikula nozīmē: .. *eekams ta deena ault un ta Rihtafwaigfne uslezz wiffās firdīs* (V). Verbi atrodas palīgteikumu beigās: *Kas waijadfigs eekfch femmes, ka netrauzeti fawu maifi warram pelniht un ehft?* (43). Bieži apzīmētājs atrodas aiz apzīmējamā vārda: *tas tehws, ko peeluhdfu, irr tas wiffu waldigais radditais debbefš un femmes* (37).

Vācu valodas ietekme vērojama pronomena *tavs* lietošanā, bet šeit vienā un tajā pašā kontekstā lietots arī iederīgais pronomens *savs*: *Tew nebuhs eekahroht tawa tuwaka feewu. Bet ko atfkaits leek dariht? Leek lai fawa tuwaka feewu, faimi jeb lohpus pakuhdinajam* (16).

Katķismā ir atsevišķi izteicieni, kas ir burtiski tulkojumi no vācu valodas: *Mehs luhdfam fchinnî luhgfchanâ, tafchu ar ihfeem wahrdeem fakkoht*(0₁₀), kas atbilst vācu *in kurzen Worten sagen*.

Biežāk nekā citos Bērenta tekstos ir lietoti substantīvi ar izskaņu -šana: *Deewa buhfchana, eekahrofchana, eepreezinafchana* u. c.

Bieži debitīvs izteikts ar datīvu un verba nenoteiksmi: *Tapehz mums buhs bihtees preekfch wiņņa dufmibas* (18). Šāda kategoriska izteiksme raksturīga ne tikai Dieva likumu jeb baušļu formulējumos, bet bieži lietota arī svēto rakstu izskaidrojumos.

Katķisma latviešu valodā ir vecāks leksikas slānis, ko mūsdienās nelieto: *atskaits* 'baušļu, tēvreizes u. c. atskaitīšana mācītājam', *ciekkārt* 'cik bieži', *pakūdināt* 'pamudināt' u. c.

Sastopamas vecākas latviešu valodas formas, piemēram, *peektâ padefmitâ* (III), verbu tagadnes 2. personā *dohdi, paleezi, fauzi* u. c.

Atsevišķu vārdu lietošanā vērojams Vidzemes vidus izlokšņu iespaids: *katķismis*, ar *i* iespraudumu vārda galotnē; (*i*)*io*-celmu substantīvu deklinēšana datīvā pēc *o*-celmu parauga: *bauslam*; prepozīcijas *par* lietošana laika nozīmē: *par ziemu, saiklis jeb šķīruma* nozīmē: *zeltu jeb sudrabu*; kā arī Kurzemes izlokšņu īpatnības, kas nostiprinājušās tā laika rakstu valodā: *gahrds, zettortais*, resp., *cetuortais*.

Substantīvā *bauflis*, ģen. *baufļa*, dsk. *baufļi, baufļeem* nav līdzskaņu grupas *sl j* noteiktās mijas visos iederīgos locījumos.

Svārstīga adjektīvu lietošana ar nenoteikto un noteikto galotni: *Kas tad tas tahds: tas wezzais Ahdams? Ko ar to wezzu Ahdamu buhs darriht?* (53).

Daudzās vārdu gramatisko formu lietošanas nekonsekvences liecina, ka latviešu valoda vēl nav pilnībā normēta. Taču neapšaubāmi Bērenta Katķisms ir latviešu kultūras un valodas vēstures avots.

Avoti

Bērents, Jānis Teodors. 1852. *Ta Deewa kalpa Mahrtriņa Luttera Mafais Katkifmis, ar fawahm jautafchanahm un atbildefchanahm istulkohts behrneem par labbaku faprafchanu. Scho grahmatiju farakstijis: Suntafchu draudjes mahzитайs Jahnis Teodors Berent, lai pee tahs pafchas miħļa Suntafchu draudje peeminn fawu wezzu gannu, kas to 42 gaddus gannijis. Rihgā, driķķehts un dabbujams pee W. F. Häcker. 1852.*

Nepublicēti avoti

LVVA 1769, LVVA 1784 = Latvijas Valsts vēstures arhīvs. *Acta des Consistorium Sunzel.* 233. fonds, 1. apraksts, 476. lieta.

Literatūra

Adamovičs, Ludvigs. 2003. Latvieši un katoļu baznīca. *Latvieši.* XX gadsimta 20.-30. gadu autoru rakstu krājums. Rīga: V. Belakoņa izdevniecība, 135–151.

Broce, Johans Kristofs. 2002. *Zīmējumi un apraksti.* 3. sējums. Latvijas mazās pilsētas un lauki. Sējuma redaktori T. Zeids, R. Brambe, G. Straube. Rīga: Zinātne.

BTSV 2005 = *Bībeles terminu skaidrojošā vārdnīca.* Vairāk nekā 450 šķirkļu. Redaktore Anita Tukiša. Rīga: Daugava.

DI 1850 = Tageshronik. Riga. *Das Inland.* Nr. 15. (10.04.1850.)

Endzelīns, Jānis. 1938. *Latviešu valodas skaņas un formas.* Latvijas Universitātes Mācības grāmatu sērija Nr. 7. Rīga: Latvijas Universitāte.

Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Frīde, Zigrīda. 2003. Lundbergs (Lundberg) Jākobs Florentīns. *Latviešu rakstniecība biogrāfijās.* LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Otrais, pārstrādātais un papildinātais izdevums. Rīga: Zinātne, 382.

LA 1853 = Z-c. Jaunas grāmatas. *Latviešu Avīzes,* Nr. 15. (09.04.1853.)

LVV = *Latviešu valodas vārdnīca.* A-Ž. Redaktore Dainuvīte Guļevska. 1987. Rīga: Avots.

ME = K. Milenbaha *Latviešu valodas vārdnīca.* Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I-IV. Rīga: „Kultūras fonds“, 1923–1932.

Paegle, Dzintra. 2019. Ērgļu un Ogresmuižas luterāņu mācītāja Frīdriha Vilhelma Veirha 1850. gada sprediķis latviešu valodā. *Baltu filoloģija,* XXVIII (2), 123–142.

Paegle, Dzintra. 2021. Suntažu mācītājs Johans Teodors Bērents (1784–1866) un viņa latviešu valoda. *Baltu filoloģija,* XXX(1/2), 100–137.

Pokrotņiece, Kornēlija. 1991. J. Lange un „Latviešu Ārste“. *P. E. Vilde. Latviešu Ārste jeb īsa mācība no tām Vājībām un no šās Zemes Zālēm, ar kuŗām Cilvēkus un Lopus var ārstēt un izzālot.* Jākoba Langes 1768. gada tulkojuma teksts. Rīga: Zvaigzne, 199–218.

SV 1929 = *Svešvārdu vārdnīca.* Sakārtojis Ed. Ozoliņš. Rediģējis J. Endzelīns. Rīga: A. Gulbis.

SV 1999 = *Svešvārdu vārdnīca.* Dr. philol. Jura Baldunčika redakcijā. Rīga: Jumava.

Šmits, Pēteris. 1908. Glikā bībeles valoda. *RLB ZK Rakstu krājums,* 14. Rīga, 21–100.

TLD 1840 = L.....g. Jaunas ziņas. Iz Suntažiem. *Tas Latviešu Draugs.* Nr. 16 (18.04.1840.)

Trumpa, Anta. 2021. Vārds *baudīt* senajos rakstos: semantiskā daudzveidība. *Baltu filoloģija,* XXX(1/2), 138–151.

Vanags, Pēteris. 1999. Indeks/Index. *Wörter= Buchlein. Vārdnīciņa, kā dažas parastas lietas tiek dēvētas vācu, zviedru, poļu un latviešu valodā.* 1705. gadā iznākušās vācu-zviedru-poļu-latviešu vārdnīcas faksimiliespiedums. Ar Pēterļa Vanaga komentāriem un latviešu vārdu indeksu. Stokholma: Memento, 85–111.

- Vanags, Pēteris. 2015. Valoda „Stāstos“. F. B. Blaufüss. *Vidzemes Stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 43–74.
- Vičs, Aleksandrs. 1923[1992]. *Iz latviešu skolu vēstures. (Vidzeme no 1700 līdz 1800. g.)*. 1. izd. Rīga: Derīgu Grāmatu nodaļas izdevums; Citēts pēc: *Iz latviešu skolu vēstures. (Vidzeme no 1700 līdz 1800. g.)*. Atkārtots izd. Rīga: Zvaigzne.

Dzintra Paegle
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, Latvija
dzintrap@latnet.lv

SUMMARY

ON JOHANN THEODOR BERENT'S "TA DEEWA KALPA MAHRTIŅA LUTTERA MASAIS KATKIFMIS" (1852)

Dzintra Paegle

This article analyzes J. T. Berent's catechism "Ta Deewa kalpa Mahrțiņa Luttera Masais Katkifmis" (Riga, 1852), which is intended to teach the life story of Jesus Christ and Christian doctrine at home, with the child reading and understanding the text together with their parents.

Many of Ernst Glück's Bible quotations are used to explain the teachings of God, which, along with explanatory and knowledge-testing questions, reflect the tradition of describing God's teachings from the 17th to the mid-19th century in Vidzeme, as well as Pastor Berent's long experience in examining children, his faithful service to the state, and his life wisdom.

The language of the catechism reflects the Latvian Lutheran church language of the mid-19th century, shaped by German pastors. Therefore, there is a noticeable German influence. For example, the pronoun *tas* is often used with the meaning of the definite article, as in *Kriřtus un tas Tehus un tas Gars irr weens* 'Christ and the Father and the Spirit are one'. Verbs are placed at the end of subordinate clauses, as in *Kas wajadřigs eekřch femmes, ka netrauzeti řawu maiři warram pelniht un ehři?* 'What is necessary here on earth so that we may earn and eat our bread without disturbance?'. The modifier often follows the modified word, such as in *tas tehws, ko peeluhřfu, irr tas wifřu waldigais radditais debbeřs un femmes* 'the father, whom we worship, is the almighty creator of heaven and earth'.

Some other characteristic features of the language include frequent use of nouns ending in -řana (e.g., *Deewa buhřchana* 'God's love', *isřamifřchana* 'desperation', *kahrđinařchana* 'temptation'). Necessity is often expressed using the dative and an infinitive, as in *Tapeřz mums buhs bihtees preekrřch wiřņņa dufmibas* 'Therefore we should fear his wrath'. This kind of categorical expression is not only characteristic of expressing commandments but is often used in Berent's own explanations as well.

The text contains some older Latvian forms, such as *peektā padefmitā* 'fifteenth', and the present tense second-person verb forms like *dohđi* 'give', *paleezi* 'help', *řauzi* 'call'.

The Latvian language of the catechism includes an older layer of vocabulary that is no longer used today, such as *atskaiřs* 'recitation of commandments, the Lord's Prayer, etc. to a pastor', *ciekkārt* 'how often', *cikāds* 'how diverse', *miesa* 'human body', *pakūđināt* 'to encourage', *pameřt* 'to forgive'.

The usage of certain words shows the influence of central Vidzeme dialects, such as *katķismis* (with an *i* inserted before the ending), and the declension of (*i*)*řo*-stem nouns in the dative following the *o*-stem pattern, like dat. sg. *bausřlam* 'commandment', as well as the use of the preposition *par* to indicate time, as in *par řiemu* 'during winter', and the conjunction *jeb* in a disjunctive sense, as in *řeltu jeb sudrabu* 'gold or silver'. It also reflects some dialect features of Courland, which had become established in the written language of the time, such as *gahrđs* 'delicious' and *řettortais* [cetuortais] 'fourth'.

Many inconsistencies in the use of grammatical forms of words indicate that the Latvian language was not yet fully standardized. At the same time, J. T. Berent's catechism (1852) is a valuable source of Latvian cultural and linguistic history.

© Latvijas Universitāte, 2024

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)